

8-28-2019

Proverbs and sayings interrelations in Shukur Kholmirzaev's works

S. Mamayusupova

Ferghana State University, Ferghana, Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

Mamayusupova, S. (2019) "Proverbs and sayings interrelations in Shukur Kholmirzaev's works," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 2 , Article 15.

DOI: 323.570.1

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol2/iss3/15>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

УДК:323.570.1

**ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ ИЖОДИДА МАҚОЛ ВА МАТАЛ МУНОСАБАТЛАРИ
ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ТВОРЧЕСТВЕ ШУКУРА
ХОЛМИРЗАЕВА**

PROVERBS AND SAYINGS INTERRELATIONS IN SHUKUR KHOLMIRZAEV'S WORKS

С.Мамаюсупова

Аннотация

Мақолада фольклоризм ҳамда маънавий тараққиёт тарихига доир манбаларни ўзида ифода этган халқ оғзаки ижоди намуналарининг Шукур Холмирзаев ҳикояларидаги бадиий ўрни, вазифалари тадқиқ этилган, ёзувчининг миллий қадриятларни ёритишдаги ўзига хос бадиий маҳорати очиб берилган.

Аннотация

В статье исследованы художественная роль и задачи фольклоризма и образцов устного народного творчества, являющихся источниками истории духовного развития народа, на примере рассказов Шукура Холмирзаева, раскрыто своеобразное художественное мастерство писателя в освещении национальных ценностей.

Аннотация

The investigation of literary tasks and places in Sh.Kholmiraev's novels which conveyed folkloristic models about the history of folkloristics and spiritual development as well as the expression of specific skill demonstrates writer's opinion about national value as one of the important problems in this article.

Таянч сўз ва иборалар: фольклор, анъана, эҳтиёж, имконият, тафаккур, матал, ўхшатиш, таққосламоқ, киноя, аждод.

Ключевые слова и выражения: фольклор, традиция, потребность, возможность, мышление, поговорка, аналогия, сопоставление, намек, прародитель.

Keywords and expressions: folklore, tradition, need, possibility, thinking, saying, analogy, contrast, hint, ancestor.

Киши ўз аждодлари томонидан яратилган миллий меросга, боболаридан ёдгорлик бўлиб қолган асрий анъаналарга муҳаббат руҳида тарбияланган бўлса, унинг миллий қадриятлардан таъсирланиши ва илҳомланиши табиий бир ҳол ҳисобланади. Ижодкор аҳли кузатувчанликка мойил. У инсон қиёфасини бадиий чизгиларда акс эттирар экан, албатта қахрамоннинг қалб дунёсини, кундалик турмушда амал қиладиган урф-одат ва ишончларини ҳам қаламга олади. Адабиётнинг вазифаси мукамал шахс образини яратиш экан, демак, унинг эътиқоди ва туйғулари, яшаш тарзи, ўзига хос руҳий олами, аждодларининг удум ва анъаналарига муносабати ҳақида ҳам атрофлича маълумот беради. Бундай маълумотлар одатда ёзма адабиётда фольклор анъаналарининг ранг-баранг кўринишлари тарзида намоён бўлади.

Фольклорнинг ёзма адабиётга таъсири ҳам бадиий тафаккур тарихининг жуда қадимий анъаналаридан биридир. Ҳар бир давр адабиёти фольклорга ўз эстетик эҳтиёжлари, поэтик имкониятлари ва талаблари даражасида муносабатда бўлиб келган. Шунинг учун ҳам фольклор ва ёзма

адабиёт муносабатининг бадиий-эстетик қонуниятларини очиб берган, адибларнинг халқ ижодидан фойдаланишдаги ўзига хос бадиий маҳоратини ёритиш адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари сирасига киради. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кун адабиётидаги фольклоризмларнинг поэтик вазифаларини замонавий адабиётшуносликнинг назарий мезонлари асосида таҳлил қилиш ҳам ҳозирги адабий жараён тараққиётига доир муҳим хулосалар чиқариш имконини беради.

Фольклоризм ҳамда маънавий тараққиёт тарихига доир манбаларни ўзида ифода этган халқ оғзаки ижоди намуналарининг Шукур Холмирзаев ҳикояларидаги бадиий ўрни ва вазифаларини тадқиқ этиш ҳамда ёзувчининг миллий қадриятларни беришдаги ўзига хос бадиий маҳоратини ёритиб бериш ҳам ана шу долзарб масалалардан ҳисобланади. Шукур Холмирзаев ижоди фольклор ёзма адабиёт муносабати йўналишида ҳозирга қадар тадқиқ қилинмаганлиги долзарблиги билан ажралиб туради.

Паремик жанрлар сирасида мақол ва матал ўзларининг тузилишлари, воқеликни

С.Мамаюсупова – ЖДПИ катта ўқитувчиси.

истиоравий акс эттириш тарзи билан бирига яқин турсалар ҳам, бироқ улар ўзларининг семантик жиҳатлари билан ўзаро кескин фарқланади.

Мақол ва матал ўртасидаги муносабат икки томонлама характерга эга. Матал – муайян ҳаётий ҳодисани аниқ ва тўғри белгилаб берадиган образли ифода, ибора. Маталда ўхшатиш, таққослаш, киноя, қочириқ сўз каби бадиий воситалардан фойдаланилади.

Мажозий иборанинг ўз асл маъноси билан кўчма маъноси ўртасида яқинлик, мантиқий боғланиш бўлиши лозим. Матал бир ёки бир неча жумладан тузилади, улар орасида қофияланиш сақланмайди. Мақол – халқ оғзаки ижоди жанри; қисқа ва лўнда, образли, грамматик ва мантиқий тугал маъноли, ҳикматли ибора, чуқур мазмунли гап. Муайян ритмик шаклга эга. Мақолларда авлод-аждодларнинг ҳаётий тажрибалари, жамиятга муносабати, тарихи, руҳий ҳолати, этик ва эстетик туйғулари, ижобий фазилатлари мужассамлашган.

Маталлар асрлар мобайнида халқ орасида сайқалланиб, ихчам ва содда поэтик шаклга келган.

Мақоллар мавзу жиҳатидан ниҳоятда бой ва хилма-хил. Мақол учун мазмун ва шаклнинг диалектик бирлиги, кўп ҳолларда қофиядошлик, баъзан кўп маънолилиқ, мажозий маъноларга бойлик каби хусусиятлар характерли. Мақолда антитеза ҳодисаси кўп учрайди, маталда эса нарса тасвири, унинг характеристикаси берилди. Мақол ва матал жанрига хос хусусиятлар ҳар бир ижодкорнинг асарларида жуда усталик билан, моҳирона фойдаланилган. Асарнинг жозибдорлигини оширишга, ёзувчининг маҳоратини кўрсатишда муҳимлиги билан ажралади. Бугунги кун насрида фольклор аънаналаридан таъсирланиб ижод қилиш ва ундан ижодий фойдаланишга бўлган бадиий эҳтиёж маълум даражада кучайди. Тўғри, баъзан ёзувчиларимиз халқ оғзаки ижодиётининг хазинасига фольклор ижрочилигининг эстетик мезонларидан деярли фарқ қилмайдиган ҳолатда ёндашадилар. Лекин бу ёндашув натижасида юзага келган бадиий ҳосилалар фольклоризмлар асар композициясига ижобий таъсир кўрсатади. Хусусан, Шукур Холмирзаев ҳикояларида халқ оғзаки ижоди аънаналарига бўлган мурожаатининг ўзига хос бадиий ифодасини

кўрамади. Бу эса ёзувчининг ижодидаги услубий хилма-хилликни кўрсатади. Шуни эътибордан соқит қилмаслик керакки, ҳар бир ёзувчи халқ мақол ва маталларидаги мазмун ва моҳиятни теран англаб, ўз бадиий ниятига мос равишда ижодий қайта ривожлантира олмаса, яъни фольклоризмни тасвирланаётган ҳаётий воқелик тўқимасига сингдириб, асар тасвирида қаҳрамон характери ёки руҳиятини бойитмаса, у ҳолда бадиий асарлардаги фольклоризмлар халқ оғзаки ижоди намуналарининг кўчирмасига ўхшаб қолади.

Шукур Холмирзаев фольклор аънаналарига ўзига хос ижодий ёндашган ҳолда турли-туман қаҳрамонлар характерини ва тақдирини адабиёт оламига олиб киради. Адибнинг асарлари асосан табиат муҳофазаси мавзусида яратилган бўлса-да, унинг қаҳрамонлари ички кечинмалари ва орзу-интилишларида халқимизнинг миллий менталитетига хос белгилар бўрттириб кўрсатилади.

Хусусан, Шукур Холмирзаевнинг ҳикояларида мақол ва матал жанридан фойдаланиш маҳоратига эътибор қаратайлик. "Насиб этса" ҳикоясида Элёрнинг Бўритош опасини жуда яхши кўриши, Маданият уйдан қайтиб келиши билан унинг кўнглини овлашга ҳаракат қилиши, сўнг ёнига ўтириб, гап сўраши ҳикоянинг муқаддимасини ёритиб беради:

-Акамни яхши кўрасизми?

-Ҳа.

-Мени-чи?

-Сениям. Сен шундай ақллисан! Катта бўлсанг, албатта, яхши одам бўласан. Мард, кўрқмас... Ҳақиқат учун курашадиган, ҳақиқатчи!

-Майли. Мард, кўрқмас...

-Ҳақиқатчи–ростгўй дегани. Айтишадик, бошинга қилич келса ҳам тўғри гапир, деб. "Бошинга қилич келса ҳам тўғри гапир" мақолини келтириш орқали Шукур Холмирзаев кичик қаҳрамонини болалигидан тўғри сўзлашга ўргатиш орқали ҳаммамизга маънавий тарбия беради. "Шудринг тушган бедазор" ҳикоясида қаҳрамон характерини очиб беришда мақол жанридан фойдаланган.

-Э, Икром бўлмай кет! –деди участкавой тўнғиллаб. – Сувсадинми?

-Ҳа, чиқсам майлими?

-Чиқ.–Қаюм камерага кўз солиб, изига қайтди. – Ерда ётибсан. Сенга кўрпача солиб

АДАБИЁТШУНОСЛИК

берган эдим...Э,куриб кет! Сизга ичгинда!...Ўзинг туппа-тузук йигитсан!...Э! Ҳамроҳинг қарға бўлса,еганинг ахлат бўлади. (“Шудринг тушган бедазор” ҳикояси,137-бет).

“Ота юрт” ҳикоясида қаҳрамон ички туйғусида бир дард, армон борлигини кўрсатиб беради.

“Мансуржоннинг ҳамма иши жойида-ю,лекин кўнглида киши билмас дарди бор.Тоғам урушга кетиб,”бедарак йўқолди”, деган хабар келган эди. Бояқиш момом: “Кафан кийган келмайди, керата кийган келади”, деб тоғамнинг йўлига кўз тика-тика дунёдан ўтди. Онам ҳам яқин йилларгача ёлғиз укасининг омон қайтишини кутарди».

Маталдан фойдаланишда ҳам Шукур Холмирзаев усталик билан фойдаланганлигини кўришимиз мумкин:

-Ё жиян, чакки қиялсан-да, – деди. – Ичкуёв – кучук куёв, дейдилар.Турмушни билмайсан. Ўзингни қафасга солялсан...

-Тоға, у гаплар эскирди,-деди Ақобир. - Менинг учун фарқи йўқ: бу ҳовли нимаю,бошқаси нима.

“Баҳор ўтди” ҳикоясидаги Ақобирнинг тоғасининг мана шу айтган гаплари охири-оқибат рост бўлиб чиқишини ҳикоя хотимасида ўқишимиз мумкин.

-Жим, жим, -деб шивирлади. -Ёмондан ё қочиб қутул, ё тониб қутул, дейдилар, ука.

-Э, боринг-е! -Бу тўғри гап, -таъкидлади гўппон. -У - ёмон, вассалом. Андак ўйнайлик, бас қиламиз... Мениям қорним очди. Мана муниг пирянигини бўлиб ёмоқчидик...»

Ҳикояни ўқир эканмиз, болалар орасидаги ўзаро суҳбатда ҳам моҳирона тарзда мақол жанридан фойдаланганлигини кўрамиз. Демак, бу мақолни айтган бола ҳам кимдандир шу мақолни эшитганлигини ва ўзаро суҳбатда ушбу мақолни қўллаётганлигини кўришимиз мумкин. (“Тўп ўйини” ҳикояси , 40-бет).

«Секин ичкарига қадам босдим. Димоғимга туршак, майиз ҳиди урилди. Ҳа-а, демак, бу мевалардан ҳам бор экан-да. Оз-мозгина олиб еймиз. Уй эгасига ғойибона раҳмат айтамиз. Хафа бўлмас, ахир,одам қимматми, мевами? Онам бечора нуқул гап орасида: “Одам топилмайди, нарса топилади!” дейдилар. Бечора онагинам! Ҳозир унинг ахволи қандай экан?...Эҳ, онажон! Гапингизга кўнмадим-да,

ўзбошимчалик қилдим! Лекин мен сизларга, ўзимизга яхшилиқ қилмоқчи эдим-ку?! Ҳай, майли. Бўлган иш бўлди энди...».

Етти ёшли боланинг ёлғиз адашиб қолган пайтда онасининг айтган мақоли хотирасига тушишини адиб жуда моҳирона тарзда ҳикоя воқеаларига боғлаган. (“Зов остидаги адашув” ҳикояси,18-бет).

Мақол ва матал эшитмаган одам бўлмаса керак, орамизда. Бу халқ ҳикматлари ҳар биримизнинг кундалиқ ҳаётимиздан шунчалик чуқур жой олганки, ўрни келганда ундан тез-тез фойдаланамиз.

Мақоллар турли-туман, ранг-баранг, асосийси, улар улкан-улкан маъно моҳият касб этади. Тил қанчалик ифода ва ибораларга бой бўлса, ёзувчи маҳорати учун шунчалик қулай бўлганлиги учун ҳам жуда қадим тарихга эга бўлган фольклоримиз мавжуд, жаҳон поэзиясининг гултожи бўлган шоирларимиз етишиб чиқди, тилимизнинг тароватини, сеҳрли сир-синоатини оламга таратувчи ёзувчиларимиз ижод қилмоқда. Шукур Холмирзаев ҳар бир ҳикоясида мақол ёки маталнинг ишлатилиши ҳикоя қаҳрамонларининг ўзларидаги ўзларини топишга, ўз шахсиятларини топишга, ўз шахсиятларидаги етакчи маънавий-ахлоқий сифатларни тайин етишга хизмат қилади. Бадиий адабиётда фойдаланиладиган мақол ва маталлар эътиборга лойиқдир. Ушбу мақол ва маталлар персонажлар тилида қўлланилиб, уларнинг нутқий индивидуаллигини кўрсатишда қўл келади.

Ҳар бир бадиий асар такрорланмас ва тамомила ўзига хос эстетик ҳодиса ҳисобланади. Бадиий асарни ўқиш чоғида асарнинг жанр хусусиятлари турга хос белгиларига нисбатан камроқ аҳамият касб этса-да, унинг бадиий бутунликни тадқиқ этишда салмоқли ўрни борлигини инкор қилиб бўлмайди. Ҳикоя ютуқлари ҳақида гапириб шуни айтиш мумкинки, ўзбек адабиётида мақол ва матал орқали ўқувчиси билан бевосита мулоқотга киришиш, унга ўз дардини айтиб мурожаат қилишда бу икки жанр муҳим аҳамият касб этади. Мақол ва матални ўқиб тушунадиган, таъсирланадиган, ўқигани юзасидан фикр юрита оладиган шахс бўлиб тарбияланмоғи керак.

Маълумки, жамиятни инсон тебратеди. Уни буюк келажак сари етаклаш ҳам, тубанлик қарига тортиш ҳам одамнинг

қўлида. Шу сабаб мақол ва матал жанри ўсиб келаётган авлоднинг маънавий камолотида долзарб аҳамиятга эга.

Адиб ижодида асрлар давомида сайқалланган ибратомуз сўзлар, пурҳикмат ақидаларни ўзида мужассамлаштирган матал ва мақоллар Шуқур Холмирзаев ҳикояларида ўринли қўлланилиши ҳам асар сюжетининг тўлақонлигини таъминлайди. Бу сўзларнинг ҳар бири кенг маънога эга бўлиши билан бирга асар воқелигини

ривожлантиришда қаҳрамон қалб дунёси ва характерини очишда, воқеаларни боғлашда, асар сюжетига асос бўлган воқеликнинг давомийлигини таъминлашда, унинг ўқимишли ва халқчил бўлишида катта аҳамият касб этади. Китобхон учун аслида янгилик бўлмаган фольклор элементларининг асарда қўлланилиши адибнинг сўз бойлиги ниҳоятда ранг-баранг ва халқона сўзларни танлашдаги юксак бадиий маҳоратидан далолат беради.

Адабиётлар:

1. Холмирзаев Ш. Сайланма. II жилд. –Т.: Шарқ,2005.
2. Каримов И. Юксак маънавият-енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2011.
3. Холмирзаев Ш. Ўн саккизга кирмаган ким бор. –Т.: Янги аср авлоди 2015.
4. Дониёрова Ш. Истиқлол даври ўзбек романларида: миллий руҳ ва қаҳрамон. –Т.: Мумтоз сўз 2011.
5. Дониёрова Ш. Ижодкор ва услуб. –Т.: Турон замин зиё, 2014.
6. Холмирзаев Ш. Кимсасиз ҳовли. –Т.: Ўзбекистон, 2015.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев, филология фанлари доктори).